

Literatuur en lezer

A Leeropdrachten

- 1 De leesmotivaties staan in paragraaf 1.1. Ga bij de ordening van de leesmotivaties niet af op één of twee pas gelezen boeken, maar ga uit van de vraag waarom je verhalen leest.
- 2 Inleving doe je in een personage (je 'bent' het personage tijdens het lezen als het ware); bij herkenning is er geen sprake van inleving, maar kun jij je de ruimte waarin de gebeurtenissen zich afspelen en de ervaringen van een personage goed voorstellen, bijvoorbeeld door wat je zelf hebt gezien, gehoord, gelezen of meegemaakt.
- 3 Het effect is de uitwerking van de tekst op jou als lezer, wat de tekst met je doet.
- 4 Mogelijke effecten: vies, vreemd, spannend, raadselachtig, prachtig, boeiend, geheimzinnig, onsamenhangend, moeilijk, ontoegankelijk, flauw.
- 5 Mogelijke redenen: verschil in leeftijd, opleiding, maatschappelijke achtergrond, sekse, geaardheid.
- 6 Een genre is een bepaald soort verhaal of boek, bijvoorbeeld een sprookje of sciencefiction.
- 7 Verwachtingen ontstaan door (1) wat je over het boek hebt gehoord; (2) genre; (3) titel en omslag; (4) suggesties en vermoedens; (5) interessante of bijzondere personages.
- 8 Bij een zakelijke tekst klopt de informatie, de tekst is eenduidig; een literaire tekst is meerduidig, de informatie hoeft niet te kloppen.
- 9 Een open plek is een tekstgedeelte dat onduidelijk is en vragen bij je oproept.
- 10 Open plekken ontstaan door: (1) informatieachterstand; (2) vermoedens, suggesties en verwachtingen; (3) gedrag van personages; (4) titel.
- 11 Gesloten einde: alle open plekken zijn ingevuld; open einde: na lezing blijven er open plekken.
- 12 Bij non-fictie vertrouw je als lezer erop dat de informatie klopt, bij een fictionele tekst bestaat de mogelijkheid dat er wordt afgeweken van de werkelijkheid; zo'n tekst is geen waarheidsgetrouwe weergave van de werkelijkheid.
- 13 De Gouden Strop is de prijs voor het beste spannende Nederlandse boek.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Charles den Tex, *Cel*

- a *Cel* is een spannend boek.
- b Let erop dat je verwachtingen inhoudelijk moeten aansluiten bij het fragment.
- c Leg uit waarom je "Nu ging hij rijden." wel of geen suggestie vindt. Krijg je vermoedens?
- d Beschrijf welke verwachting is uitgekomen en welke niet.
- e Het fragment heeft een open einde. Michael en Richard zijn ontsnapt aan de broers, maar waarschijnlijk is dat maar tijdelijk. Hoe zal het verder aflopen?
- f Kies het woord dat het duidelijkst het effect weergeeft.
- g Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 2

Joris Moens, *Bor*

- a Wat doet Bor? Hoe is zijn taalgebruik? Leg uit wat je ervan vindt. Ben je positief of negatief over daden en taalgebruik van Bor?
- b Kies een of twee woorden die aangeven wat de uitwerking op jou is.
- c Het lijkt erop dat Bor tevreden over zichzelf is: hij presenteert zichzelf als 'leider' van de vriendenclub ("Dat heb ik hem later eventjes heel duidelijk gemaakt."), en als slimmer dan de anderen (niet meer op de Mavo). Verder vindt hij zijn eigen grappen goed.
- d Geef je eigen mening op de visie van Bor. Eens/oneens? Waarom?
- e Waarom is Bor wel/geen boeiend personage? Denk aan wat hij doet, zegt en denkt.
- f Waarom is Bor wel/niet herkenbaar?

- g** Mogelijke open plekken: Waarom was er geen overleg nodig voor het slaan van de Mormonen? Wat zijn Mormonen? Waarom laat het voorval Bor niet los?
- h** Bor houdt er rekening mee dat hij opgepakt wordt. Jij als lezer ook. Je wilt weten of de gedachte uitkomt. Dus een open plek.
- i** Bor is een literaire tekst vanwege de meerduideligheid en open plekken.

Opdracht 3

Tim Krabbé, *Het gouden ei*

- a** “Ze leek van de aardbodem verdwenen” of “Ze was ergens. Alleen hij mocht niet weten waar. Het was onverdraaglijk, krenkend.”
- b** Suggestie: “Was ze in die wagen gesleurd, verkracht? Werd ze nu meegenomen, straks ergens langs de kant gedumpt?”
- c** Kies een of twee woorden die duidelijk de uitwerking weergeven.
- d** Wat doet en denkt Rex? Wat overkomt hem? Vind je dat boeiend?
- e** Geef minimaal één reden waarom je Rex’ gedrag wel/niet normaal vindt.
- f** Open einde: Saskia is verdwenen en Rex (en jij als lezer) weet niet wat er met haar gebeurd is.
- g** Fictie.

Opdracht 4

Willem Wilmink, “Een foto”

- a** Een razzia was in de Tweede Wereldoorlog een georganiseerd zoeken van bijvoorbeeld joden door Duitse soldaten. Het woordje “die” verwijst naar de razzia waar de foto over gaat.
- b** Waarschijnlijk wel: welke foto?
- c** Als je niet weet om welk plein het gaat, dan is het een open plek.
- d** Vijf personen.
- e** Vijf strofen.
- f** Vier witregels.
- g** Het tweede deel begint met “Stel je voor, je zag die foto ...”.
- h** Kies een of twee woorden die de uitwerking op jou goed weergeven.
- i** Probeer de betekenis te onderbouwen met verwijzingen naar het gedicht.

Opdracht 5

Carl Friedman, *Tralievader*

- a** Beschrijf je verwachting. Waarschijnlijk denk je aan een concrete vingerhoed.
- b** De open plek wordt ingevuld met “Maar meestal zat ik in mijn schuilplaats, als een reus in een vingerhoed” (r. 15-16). De titel moet je dus niet letterlijk opvatten, maar figuurlijk: de aanduiding voor een (kleine) schuilplaats.
- c** Er komen meerdere figuren voor, zoals Max, de ik-figuur en de vader. Wie vind jij het interessantst? Waarom? Wie maakte de belangrijkste dingen mee?
- d** De gebeurtenissen spelen zich af in een sanatorium. Het is een open plek: waarom is de vader daar?
- e** De vader heeft gezegd dat zijn schuilplaats heel klein was, “Ongeveer zoals bij ons thuis het gootsteenkastje, ...”. De ik-figuur zoekt daar de vader.
- f** Een dokwerker is een havenarbeider.
- g** Het kind is waarschijnlijk niet ouder dan 4 of 5 jaar. Het heeft nog een kinderlijke fantasie: het zoekt de vader, als in een fantasierijk verhaaltje, in het gootsteenkastje.
- h** Probeer de betekenis te onderbouwen met verwijzingen naar het verhaal.

Opdracht 6

Boudewijn Büch, *De kleine blonde dood*

- a** In de jaren vijftig van de twintigste eeuw.
- b** Hij reageert woedend en gooit het koffie- en roomstel door de kamer.
- c** De vader reageert vreemd. Als lezer wil je weten waarom hij zo reageert. Dus een open plek.
- d** Je krijgt aanwijzingen dat het met de Tweede Wereldoorlog te maken heeft. De vader wil het woord “Duitsland” niet horen en later blijkt hij – als Duitser – tegen Duitsland te hebben gevochten.

- e** De vader is een held omdat hij Nederland verdedigd heeft tegen Duitsland, het land waar hij is geboren.
- f** Boudewijn vindt zijn vader geen held, de vader praat er nooit over.
- g** Onduidelijk is wat er precies met de vaders is gebeurd: is de een in Rusland geweest? Waarom heeft de andere vader 'gezetten'? Met kennis over de Tweede Wereldoorlog kun je de open plekken misschien invullen: krijgsgevangen? Straf voor NSB'ers?
- h** De ik-figuur is ouder. De ik-figuur zit al op school en heeft geen kinderlijke fantasie.
- i** Fictie.

Opdracht 7

Willem G. van Maanen, "In het museum van de vernietiging"

- a** De titel is een open plek omdat je niet precies weet om wat voor museum het gaat. Je kunt de open plek invullen met de informatie uit het verhaal: het gaat om een museum waar de bezoekers aan den lijve ondervinden wat het is om naar de "vernietiging" te worden vervoerd.
- b** De leerlingen worden als slachtoffers in de oorlog in een overvolle treinwagon gestopt.
- c** Dat de leerlingen ervaren wat de echte slachtoffers hebben meegemaakt.
- d** Geef hier je oordeel. Vind jij dit een goede aanpak? Ken je een museum waar zoiets gebeurt?
- e** Kies een of twee woorden die duidelijk de uitwerking aangeven.
- f** Het transport van joden in de Tweede Wereldoorlog naar de vernietigingskampen (concentratiekampen).
- g** Het is fictie, je stelt niet de eis naar waarheid.
- h** Geef zeker één passend argument om aan te geven welke tekst de meeste indruk maakt.

Het lezen van verhalen

A Leeropdrachten

- 1 (1) Waarover wordt verteld, (2) hoe wordt verteld, (3) wie vertelt?
- 2 Gebeurtenissen komen op gang door wat personages doen of personages reageren op gebeurtenissen.
- 3 De setting is de tijd en ruimte waarin de gebeurtenissen plaatsvinden.
- 4 Een hoofdpersoon is een personage dat betrokken is bij de belangrijkste gebeurtenissen. Een hoofdpersoon streeft een doel na.
- 5 Een helper ondersteunt de hoofdpersoon bij het bereiken van het doel; een tegenstander werkt tegen.
- 6 Bij bepaalde genres horen bepaalde, specifieke doelen.
- 7 Direct en indirect.
- 8 De verteltijd is de tijd die jij als lezer nodig hebt om het verhaal te lezen; de vertelde tijd is de tijd die de gebeurtenissen in chronologische volgorde duren.
- 9 Een flashback is uitvoeriger dan een terugverwijzing.
- 10 De flashback geeft jou als lezer informatie over een personage en het verleden.
- 11 Een leidmotief is het herhalen van een woord of voorwerp; een verhaalmotief is omvattender: de herhaling van situaties, gedachten, gevoelens enzovoort.
- 12 Een schrijver is een echt mens, een vertelinstantie niet. Een vertelinstantie is een aspect van het verhaal.
- 13 (1) Is de vertelinstantie merkbaar aanwezig; (2) is de merkbaar aanwezige vertelinstantie wel/geen personage?
- 14 Een vertelinstantie kan bijvoorbeeld door leugens, vergissingen en geheugenverlies (zeer) onbetrouwbaar zijn.
- 15 Titel, ondertitel en motto.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Marga Minco, "Het adres"

- a De ik-figuur bezoekt mevrouw Dorling die haar niet wil ontvangen. De ik-figuur denkt eraan dat haar moeder verteld heeft dat mevrouw Dorling hen helpt door spullen te bewaren. De ik-figuur brengt een tweede bezoek, een meisje laat haar binnen. Als de ik-figuur de spullen van thuis herkent, neemt ze afscheid.
- b De setting: de eerste jaren na de oorlog in een onbekende gemeente, in de Marconistraat 46.
- c De setting is belangrijk omdat na de oorlog de ik-figuur de spullen terug wil die mevrouw Dorling zou bewaren in haar huis, Marconistraat 46. Mevrouw Dorling heeft er waarschijnlijk niet op gerekend dat er iemand van de familie van de ik-figuur de oorlog zou overleven. Gebeurtenissen en setting hangen dus nauw samen.
- d De ik-figuur weet door het gedrag van de vrouw dat de ik-figuur op het juiste adres is.
- e Mevrouw Dorling had verwacht en gehoopt dat van de familie van de ik-figuur niemand de oorlog zou overleven. Hun 'bewaarde' spullen zouden dan van mevrouw Dorling blijven. Maar dat valt tegen. De ik-figuur is terug en die heeft recht op de spullen.
- f Door de manier van reageren.
- g Ongeveer een jaar of vijf, zes: van de eerste helft van de oorlog (Tweede Wereldoorlog, 1940) tot de eerste jaren na de bevrijding (1945, 1946).
- h (1) De moeder vertelt in de eerste helft van de oorlog de ik-figuur over mevrouw Dorling. (2) De ontmoeting in de oorlog van de ik-figuur met mevrouw Dorling. (3) De ik-figuur helpt de moeder bij het zilver poetsen.

- i (1) Mevrouw Dorling haalt in de eerste oorlogsjaren spullen bij de moeder van de ik-figuur. (2) De ik-figuur gaat na de oorlog naar mevrouw Dorling, maar die weigert haar te ontvangen. (3) Na een tijdje gaat de ik-figuur voor de tweede maal naar mevrouw Dorling. (4) Een meisje laat haar binnen. (5) Als de ik-figuur de familie-eigendommen bij mevrouw Dorling ziet, besluit de ik-figuur van de spullen af te zien en verlaat het huis.
- j De hoofdpersoon wil de familie-eigendommen terug. Ook: de hoofdpersoon wil de oorlog verwerken.
- k Tegenstander.
- l Mevrouw Dorling neemt steeds spullen uit het huis van de moeder mee, zogenaamd om ze te 'bewaren'.
- m Geef met minimaal één argument aan wat jij van het gedrag van mevrouw Dorling vindt.
- n Waarschijnlijk moet de ik-figuur veel ergere dingen verwerken: het verlies van familieleden bijvoorbeeld. Dat is belangrijker en serieuzer dan een paar voorwerpen. Dat vergeten is gemakkelijker dan het verlies van familieleden vergeten.
- o De titel verwijst naar het adres van mevrouw Dorling, het adres waar de spullen van de ik-figuur definitief blijven.
- p Geef minimaal één argument voor je mening.

Opdracht 2

Harry Mulisch, *De aanslag*

- a Setting: winter, oorlog, een (politie)cel.
- b Anton ontmoet in de cel een vrouw met wie hij over de aanslag op Fake Ploeg praat. De ruimte is bepalend voor de ontmoeting en het belangrijke gesprek.
- c Indirect.
- d Geef minimaal één argument voor je oordeel over Antons gedrag. Hoe zou jij reageren?
- e De functie is dat Anton (en jij als lezer) informatie krijgt over de aanslag op Ploeg en wie er schuldig is.
- f Tijdens het gesprek tussen Anton en de vrouw in de cel zijn de verteltijd en vertelde tijd min of meer gelijk (scène). De gedeelten waarin verteld wordt, is de vertelde tijd (iets) langer dan de verteltijd.
- g De vrouw reageert zeer betrokken als Anton vertelt over de aanslag op Ploeg: ze legt haar hand op zijn mond, ze begint over de illegalen (mensen uit het verzet) en ze wordt geëmotioneerd. Je kunt vermoeden dat de vrouw bij de aanslag betrokken is geweest.
- h Schuld is een belangrijk gespreksonderwerp tussen Anton en de vrouw: "Wie het gedaan heeft, heeft het gedaan, en niemand anders." Is het de schuld van de illegalen? Anton vraagt zich af of nooit iemand schuldig is.
- i Anton raakt in verwarring omdat 'schuld' niet zo'n eenvoudig begrip blijkt. Wat is schuld? Wanneer ben je schuldig?
- j Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 3

Bernlef, "Uit de diepten"

- a Alfred doet dingen: hij bouwt een orgel.
- b Direct (de beschrijving van Alfred op de trouwfoto), maar verder vooral indirect.
- c Alfred wil een orgel bouwen en met de orgelmuziek "de marmeren vloer van de hemel openbreken".
- d Helpers: zijn doorzettingsvermogen of bezetenheid, de koster, Hendrik Wehman; tegenstanders: de naderende ouderdom, gebrek aan tijd.
- e Leg uit waarom je het gedrag van Alfred verklaarbaar of juist vreemd vindt.
- f Geef een argument waarom je het gedrag goed- of afkeurt.
- g De vertelde tijd is veel groter dan de verteltijd. De vertelde tijd is het leven van Alfred (61 jaar) en de voorgeschiedenis over de mijn (paar eeuwen); de verteltijd is veel korter (een minuut of twintig).
- h De zin kun je als vooruitwijzing opvatten: Alfred valt in de schacht en is dood.
- i Een verhaallijn.
- j Een niet-chronologisch verteld verhaal. Eerst wordt het huwelijk van Alfred beschreven, dan de voorgeschiedenis van de mijn, en vervolgens pas het leven van Alfred vanaf zijn jeugd.

- k** De verteller is merkbaar aanwezig, maar is geen personage in het levensverhaal van Alfred: een auctoriale vertelinstantie.
- l** De vertelinstantie is betrouwbaar. De vertelinstantie reconstrueert Alfreds leven. Uit niets blijkt dat de vertelinstantie liegt, zich vergist of bewust informatie achterhoudt.
- m** Met zijn orgelmuziek wil hij tot in de hemel doorklinken.
- n** “Uit de diepten” is een psalm, het enige muziekstuk dat Alfred op zijn orgel kan spelen. Vanuit de diepte (de wereld) wordt God (in de hemel) aangeroepen. De titel verwijst naar Alfreds doel: via de orgelmuziek contact met het hemelse.

Opdracht 4

Karel Glastra van Loon, *De passievrucht*

- a** “Het enige goede dat ik in hun ogen ooit heb gedaan, althans waarvan zij dachten en waarvan ik dacht en waarvan iedereen dacht dat ik het deed, was het verwekken van Bo.”
- b** (1) Monika is dertien jaar en net ontmaagd; (2) Monika's ouders doen tevergeefs moeite meer kinderen te krijgen; (3) De grootouders komen bij Bo, Monika en de ik-figuur op bezoek, waarna Monika Bo voor haar ouders waarschuwt; (4) Na Monika's dood bezoeken de ik-figuur en Bo de grootouders; (5) De ik-figuur weigert de grootouders langer te ontvangen en verbrandt hun brief.
- c** De vertelde tijd loopt van Monika's dertiende tot na het overlijden van Monika. De verstreken tijd is minimaal twaalf jaar. De verteltijd is hooguit 10 minuten. De vertelde tijd is dus veel groter dan de verteltijd.
- d** Ik-vertelinstantie.
- e** De ik-vertelinstantie is negatief over Monika's ouders. Terecht? Ga na of de ik-vertelinstantie liegt of bewust informatie achterhoudt. Is hij vooringenomen?
- f** Geef minimaal één argument voor je mening. Baseer je op de tekst.
- g** Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 5

Harry Mulisch, “Kroonprins”

- a** Direct.
- b** De heer Tiennoppen wil genieten van een mooie nazomerdag.
- c** De gepensioneerde is een tegenstander.
- d** Eén verhaallijn.
- e** De verteller is aanwezig, maar is geen personage: auctoriaal.
- f** Het raadhuis, de vragen, het fluiten.
- g** In “Kroonprins” speelt ‘schuld’ een rol: Tiennoppen vraagt zich af of hij verantwoordelijk is voor het gedrag van de omstanders die een buitenlandse gast verwachten. Hij denkt (in paniek) dat het zijn schuld is.
- h** De titel “Kroonprins” verwijst in de eerste plaats naar de losse, ongefundeerde opmerking van Tiennoppen tegen de gepensioneerde dat er een kroonprins op bezoek komt. De gepensioneerde neemt deze opmerking voor waar aan. Hij mobiliseert anderen om op de kroonprins te wachten. Tiennoppen ontkent dat er een kroonprins is. Niemand gelooft hem. Als hij is weggestuurd, blijkt er toch een kroonprins te zijn. De titel verwijst dus naar het absurdistische gegeven dat een losse opmerking bewaarheid wordt.

Opdracht 6

Vonne van der Meer, *Eilandgasten*

- a** (1) Dana werd in haar jeugd door haar moeder in bed gestopt. (2) Dana belt naar het Duitse hotel, maar Chiel is niet aanwezig. (3) Dana, Chiel en Floris arriveren in hun vakantiewoning.
- b** Dana ruikt in het huisje aan de dekens, Chiel vreest het goede reukvermogen van Dana, hij is bevreesd geweest dat Dana heeft kunnen ruiken wat er gebeurd is.
- c** Chiel doet zijn best: “zijn best doen was tegenwoordig zijn tweede natuur”. Hij is bang dat Dana kon ruiken wat er “de nacht” in Duitsland is gebeurd. Je krijgt het vermoeden dat Chiel overspel heeft gepleegd.
- d** Ja.
- e** Een meervoudig personale vertelinstantie: eerst is Dana de vertelinstantie, na de witregel Chiel.
- f** Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 7

Vonne van der Meer, "Vodden"

- a De ik-figuur is als kind bang voor de voddenman. De ik-figuur denkt dat de voddenman haar riep. In de Alpen is een kapper verongelukt. De ik-figuur loopt in de Alpen over hetzelfde pad waar de kapper gelopen heeft. De ik-figuur denkt aan de kapper en meent dezelfde geluiden te horen. De ik-figuur ziet iemand met problemen met de auto. De ik-figuur keert terug naar het huis; ze 'denkt' aan de voddenman.
- b Door de reacties van de hoofdpersoon.
- c Leg met een voorbeeld uit het verhaal uit wat aannemelijk of vreemd is.
- d Drie verhaallijnen: (1) het verleden van de ik-figuur (angst voor voddenman); (2) de gebeurtenissen met de kapper; (3) de gebeurtenissen in het heden met de ik-figuur: wandeling en (angst)gedachten.
- e Ja, de zin verwijst terug naar de kapper, hoe die naar beneden gegleden zou zijn en onder het ijs terecht zou zijn gekomen. (De zin kondigt overigens ook de gedachten van de ik-figuur over het 'ongeluk' van de kapper aan).
- f Ik-vertelinstantie.
- g De ik-vertelinstantie weet bepaalde dingen niet zeker: "Een ongeluk werd het genoemd". Was het wel/geen ongeluk? "Zo ongeveer zal het gaan, ...". Wat zal zo gaan? De vertelinstantie benoemt een aantal zaken vaag. Daardoor is de vertelinstantie onbetrouwbaar.
- h De ik-figuur hoort de claxon van de auto, dat vindt de ik-figuur het geluid van schaamte.
- i Ja.
- j "Vodden" verwijst naar de kreet van de voddenman, die vodden te koop vraagt. Als kind verstond de ik-figuur dat verkeerd. De ik-figuur meende Vonne, haar naam, te horen. De ik-figuur was daardoor bang voor de voddenman. De ik-figuur meende dat de voddenman haar kwam halen. Het gedeelte na de laatste witregel bevat de angstgedachten die de ik-figuur op volwassen leeftijd nog steeds heeft.
- k De ik-figuur denkt aan de dood van de kapper. De ik-figuur legt een verband tussen het geluid van de trein en de dood van de kapper. De ik-figuur legt een verband met de voddenman. De ik-figuur denkt eens zijn stem te horen als hij de ik-figuur 'echt' komt halen.

Literair taalgebruik

A Leeropdrachten

- 1 Taalgebruik in schoolboeken is gericht op informatieoverdracht, is begrijpelijk, eenduidig en niet gericht op speciale verwoording.
- 2 De verwoording is de speciale aandacht voor woordkeus en formuleringen waardoor het literaire karakter benadrukt wordt.
- 3 Een paradox is geen echte tegenstelling omdat de tegengestelde begrippen met elkaar verbonden zijn.
- 4 Bij herhaling worden dezelfde woorden/woordgroepen herhaald; bij een opsomming gaat het om verschillende namen of feiten die worden opgesomd.
- 5 Zowel bij pleonasme als tautologie is er sprake van 'dubbel' verwoorden.
- 6 Bij een pleonasme noem je (overbodig) een begrip dat eigenlijk al verondersteld wordt; bij een tautologie zeg je hetzelfde meerdere keren, maar in andere bewoordingen.
- 7 Neem geen voorbeeld uit het boek over. Zelf bedenken.
- 8 (a) fout, (b) goed, (c) fout, (d) fout, (e) goed, (f) fout.
- 9 Ironie is een vorm van spot; bij een stijlbreuk sluiten woorden of stijl niet op elkaar aan.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Ton Anbeek, *Vast*

- a Voorbeelden: "pleuris", "rot op jij", "klerelijers", "putlucht uit de eigen bek".
- b De verteller probeert de spreektaal (en straattaal?) van Hamid weer te geven: het gebruik van 'hun' in plaats van 'zij', grof taalgebruik ("bek", "klerelijers") en vragen als "begrijp je?".
- c "Wettig en overtuigend" is wel een vaste uitdrukking, maar geen tautologie: de woorden betekenen niet (ongeveer) hetzelfde.
- d Wel een tautologie: de woorden betekenen ongeveer hetzelfde.
- e Personificatie.
- f Dit is ironisch.
- g De schrijver probeert het taalgebruik aan te laten sluiten bij dat van jongeren in een gevangenis. Denk je dat je daar dergelijk taalgebruik kunt verwachten. Waarom wel/niet?
- h Waarom wel/niet?

Opdracht 2

Judith Herzberg, "Verrassing"

- a Herhaling ("draad", "oog", "naald").
- b Er is wel een tegenstelling (de onzekere poging van een oudere vrouw om een draad door het oog van een naald te krijgen, tegenover de precisie van een piloot), maar de stijl verandert niet. Het gehele gedicht is zakelijk en op 'praattoon' geschreven.
- c Leg uit waarom jij de titel wel of niet ironisch vindt. Wat is de verrassing?
- d Beschrijf de uitwerking van het gedicht. Ga daarbij in op de rol van het taalgebruik.

Opdracht 3

Dirk Ayelt Kooiman, *Montyn*

- a Herhaling en opsomming.
- b Herhaling: "Twee uur op, vier uur af"; "zonder dat je wist waarom"; "werkelijkheid was".
Opsomming: "Modder. Duisternis. Mist. Rottenis en lijkluicht. Storingsvuur. Trommelvuur. Spervuur"; "Uitputting, slaapgebrek, honger, kou-".

- c Het is niet echt duidelijk. Je kunt misschien van een stijlbreuk spreken: eerst wordt in volledige zinnen beschreven wat Hugo de Belg doet. Daarna alleen een woordgroep, het effect van zijn daad.
- d Tautologie.
- e Beschrijf de uitwerking die de tekst op jou heeft: boeiend, spannend, gruwelijk, geschokt?
- f Geef voor je mening minimaal één argument op basis van de tekst.
- g Welk gevoel roept de tekst bij jou op? Is dat de bedoeling?
- h Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 4

Tjitske Jansen, "Overspel"

- a Een mogelijke betekenis: twee geliefden ontwaken. Buiten is de buitenwereld waar anderen (de krassende raven) misschien praten over hun overspel.
- b "liggen wij in", "door de ramen".
- c De zachte huid van twee geliefden na het ontwaken.
- d De kamer/woning van de geliefde.
- e Het grasveld, of algemener: het groen, buiten om het huis.
- f De raven (vogels) maken een krassend geluid, dat 'wij' blijven horen (zoals je een kleed blijft dragen).
- g Een symbool is geen vorm van beeldspraak. Heb je hier wel of niet met beeldspraak te maken? Welke betekenis kun je aan 'raven' toekennen? Vraag je af wie of wat wordt/worden bedoeld. En: waarom dragen "wij" het "kleed van gekras"? Wat wordt daarmee bedoeld?
- h Betrek in je oordeel ook het taalgebruik.

Opdracht 5

Kees van Kooten, "Wakker worden"

- a Hyperbool.
- b Paradox.
- c Beeldspraak: "zette ik de tijd naar mijn hand". Metafoor.
- d Een "jokkeklok" is een vorm van woordspel; het is een horloge waarmee geknoeid is waardoor het horloge niet de juiste tijd aangeeft.
- e Ja.
- f Metonymia.
- g Metonymia.
- h Tegenstelling.
- i Leg uit waarom je dit wel of niet ironisch vindt. Wat is de spot?
- j Geef minimaal één argument voor het bedoelde effect.
- k Wat is de uitwerking van deze tekst op jou?

Opdracht 6

Anna Enquist, "De meisjeskamer"

- a Met "Latere handen" worden waarschijnlijk de handen bedoeld van een persoon die later (in de toekomst) het haar van het meisje zal strelen. Metonymia.
- b Personificatie.
- c Metonymia.
- d Vergelijking-zonder-als.
- e De dochter wordt vergeleken met een acrobaat. Haar daden en handelingen worden vergeleken met de kunsten aan de trapeze. Metafoor.
- f Vergelijking-zonder-als.
- g De ouders.
- h Onderbouw je antwoord met tekstpassages. Vraag je af wat de vertelinstantie is en waarom dat belangrijk is bij het vaststellen van het onderwerp.
- i Waarom wel/niet herkenbaar? Wat is wel/niet herkenbaar?

Opdracht 7

Hans Andreus, "Geen nieuwe aarde"

- a** Metonymia.
- b** Object: water. Beeldspraak: metonymia.
- c** Object: water. Beeldspraak: metonymia.
- d** Blijf dicht bij de tekst. Een voor de hand liggende lezing is dat de ik-figuur vraagt naar een plek gebracht te worden waar water is.
- e** Vergelijking-met-*a/s*.
- f** Metonymia.
- g** Ja.
- h** Zwaarteloos: zonder gewicht en moeiteloos, vanzelfsprekend.
- i** Object: "het paren van een man en vrouw". Beeldspraak: vergelijking-zonder-*a/s*.
- j** Twee mensen (man en vrouw).
- k** De dieren (mensen) hebben stemmen en praten en roepen kinderen.
- l** Metafoor.
- m** Vergelijking-met-*a/s*.
- n** Een mogelijke uitleg: de ik-figuur wil geen "nieuwe aarde" (betere, paradijselijke wereld) waarvan in regel 1 tot en met 11 een ideaalbeeld wordt geschetst. De echte wereld moet mensen een (goed) bestaan bieden.
- o** Geef een betekenis voorzien van een argumentatie. Verwijs naar passages in de tekst die volgens jou van belang zijn.
- p** Geef minimaal één argument voor je oordeel.

Het lezen van gedichten

A Leeropdrachten

- 1 Door de presentatie, de manier waarop een tekst op de bladzijde staat, herken je een tekst als gedicht. De versregels van een gedicht lopen (vrijwel) nooit over de hele breedte van de bladzijde en van boven- tot onderaan, zoals de regels van een prozatekst, en bij een gedicht is er veel wit op de pagina.
- 2 Een strofe bestaat uit één of meer versregels.
- 3 Enjambement is als een versregel wordt afgebroken op een plek waar geen vanzelfsprekend versregeleinde is (pauze, komma, punt).
- 4 Samenhang ontstaat door (1) inhoudelijke herhaling, (2) rijm en (3) metrum.
- 5 (a) fout, (b) fout, (c) goed, (d) fout, (e) goed.
- 6 De wending is een overgang in een sonnet waarbij het rijmschema verandert en de inhoud meestal ook.
- 7 De dichter is een levend mens, het lyrisch-ik is een ik-figuur in een tekst die duidelijk zijn gevoelens uit.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

“Beer” en “Krachtig spul”

Voer de opdracht stap voor stap uit. Probeer verschillende mogelijkheden uit en onderzoek welke effecten je kunt bereiken. Voeg gerust woorden toe.

Opdracht 2

Ingmar Heytze “Prijsvraag voor dichters”

- a Vijf strofes.
- b Terzine.
- c Distichon.
- d Assonantie.
- e Alliteratie.
- f Je kunt proberen de regels te laten rijmen, maar dat hoeft niet. Probeer verrassende effecten te bereiken.

Opdracht 3

Leo Vroman, “De verstandige dolfijnen”

- a Door de presentatie van de tekst op de bladzijde: veel wit om strofes heen.
- b Vijftien; “Moraal” is weliswaar een op zichzelf staand woord, maar geldt wel als afzonderlijke versregel.
- c Distichon.
- d Gepaard rijm.
- e Er is geen enjambement, de regels eindigen niet op een ongebruikelijke plek; de versregel wordt niet afgebroken op een plek die je niet verwacht.
- f Alliteratie.
- g Alliteratie.
- h Volrijm.
- i Een opponeerbare duim is een duim die je (zoals bij een mensenhand) tegen de afzonderlijke vingers kunt plaatsen.
- j Er is geen lyrisch-ik.
- k Leg uit wat jij van de moraal vindt. Wat doen de dolfijnen na de uitvinding van kruit en atoombom?

Opdracht 4

Gerrit Komrij, "Creativiteit"

- a Sonnet.
- b Twee rijmklanken.
- c Gekruist rijm.
- d Gekruist rijm.
- e Assonantie: stad, zag, neveldampen. Ook: waarin, straten.
- f Assonantie: stad, schaterlach, vernam, alleen, gracht, rouwbeklag.
- g Jambe.
- h De wending ligt tussen versregel 8 en 9. In de twee kwatrijnen is de stad somber, naargeestig, na de wending vrolijk en opgewekt.
- i "Verkeerde" betekent 'veranderde'.
- j De inhoudelijke samenhang ontstaat door de herhaling van de stad en de stedelijke kenmerken.
- k De hij-figuur krijgt een kus van een vreemdeling.
- l Probeer een verband te leggen tussen de titel, de inhoud van het gedicht en wat er gebeurt: wie veroorzaakt de verandering?
- m Je eigen mening. Leg uit waarom wel/niet.

Opdracht 5

Hagar Peeters, "Hollandse zondvloed"

- a Distichon.
- b Geef minimaal één argument waarom je het wel/geen sonnet vindt. Let op rijmschema, tegenstelling, wending.
- c Zo komt de nadruk te liggen op de strijd tegen het water en de inpoldering. De afsluitdijk scheidt Noordzee en Waddenzee, de luchthaven (Schiphol) ligt op voormalige zeebodem.
- d De nadruk ligt op "morrelen". Wat morrelt? De nadruk komt te liggen op wat er op het bed gebeurt.
- e Alliteratie: klokken, klepelen.
- f Assonantie: klokken, god.
- g Alliteratie: keurig, kreunen.
- h De "ouden" zijn onze voorouders, de Nederlanders van vorige generaties.
- i "Dit laagland" is Holland (Nederland).
- j De inhoudelijke samenhang ontstaat door de herhaling van woorden die naar de inpoldering en strijd tegen het water verwijzen: afsluitdijk, luchthaven verzeen uit zee, laagland, dijken, polders.
- k De splitsing is bij "maar" in vs. 7. Voor de splitsing gaat het over het (veranderende) land, na de splitsing over wat in het bed gebeurt.
- l Geef minimaal één argument voor jouw betekenis. Probeer jouw betekenis over het gedicht als geheel te laten gaan.
- m Ironie is milde (zelf)spot. Leg uit of je dit van toepassing vindt, of niet.
- n Geef je oordeel en waarom je dat oordeel hebt.

Opdracht 6

Rutger Kopland, "Vertrek van dochters"

- a Kwatrijnen.
- b De ik-figuur is geen lyrisch-ik. De ik-figuur is rustig, bedachtzaam; er is geen sprake van een uitbundige weergave van de gevoelens.
- c Samenhang ontstaat door inhoudelijke samenhang (de herinneringen aan de dochters) en rijm (alliteratie en assonantie).
- d Probeer aan te geven wat voor jou de betekenis van het gedicht is. Verwijs naar de inhoud van het gedicht.
- e Waarom wel/niet herkenbaar? Verwijs naar de inhoud van het gedicht.
- f "Inderdaad" slaat op het feit dat de dochters volwassen zijn geworden; daarom vertrekken ze.
- g "Niet meer" slaat op het feit dat de dochters zo oud zijn geworden dat ze niet meer zoals vroeger kusten met de ouder (de ik-figuur). Toen de dochters klein waren was kussen vanzelfsprekend, nu ze volwassen zijn niet meer.
- h Alliteraties: huid, haar; ook: meer, mij.

- i** Aan het einde van vs. 6 komt de nadruk te liggen op wat niet meer voor de ik-figuur bedoeld is; het enjambement aan het einde van vs. 10 benadrukt dat het om de kamers van de dochters gaat.
- j** (1) De dochters vertrekken, ze verlaten de ouderlijke woning; (2) de ik-figuur staat in de laatste strofe in de kamer van de dochters.
- k** Probeer de stemming in een paar woorden te formuleren. Waarom roept het gedicht een bepaalde stemming op? Welke stemming?

Opdracht 7

Menno Wigman, "Praten in bed" en "Onder het asfalt"

- a** Leg uit wat bepalend is voor jouw keuze: onderwerp, herkenning, knappe vorm?
- b** Breng jouw betekenis in verband met de inhoud van het gedicht.
- c** Analyseer vooral die elementen die voor het gedicht van jouw keuze belangrijk zijn.
- d** Waarom dit eindoordeel?

Toneel

A Leeropdrachten

- 1 Een verhaal lees je alleen, op een rustige plek; een toneelstuk wordt opgevoerd voor publiek.
- 2 Een verhaal is van een individuele schrijver, een toneelvoorstelling is een groepsproductie.
- 3 De regisseur is de vormgever van de voorstelling; de voorstelling is zijn visie van het stuk.
- 4 Een scène is een afgerond gedeelte waarin het aantal personen op het podium niet verandert.
- 5 De expositie geeft informatie over de personages; daarna volgt het motorisch moment: de handeling met conflicten en verwickelingen komt op gang.
- 6 Een stuk met een vast handelingsverloop heeft een vast verloop van de handeling. Zo'n stuk is verdeeld in bedrijven. Bij de scenische opbouw ontbreekt zo'n vast verloop. Ook de indeling in bedrijven ontbreekt. Er zijn meer of minder met elkaar samenhangende scènes.
- 7 Bij lijsttoneel zit het publiek gescheiden van de speelvloer. Het publiek kijkt als het ware door een raam naar het stuk. Bij vlakke vloertheater zit het publiek rondom de speelvloer.
- 8 Locatietheater wordt gespeeld op een bepaalde locatie die niet speciaal voor toneel is ontworpen.
- 9 Kenmerken van de tragedie: (1) hoofdpersoon gaat ten onder; (2) eind is nederlaag/desillusie; (3) kern is conflict; (4) vaak hooggeplaatste personen.
- 10 Het publiek aan het denken zetten.
- 11 Het absurde toneel is vaak tragisch: de uitbeelding van absurditeit en zinloosheid.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Herman Heijermans, *Op hoop van zegen*

- a De vader is verdronken op zee.
- b "Nee – maar je hebt je hand opgeheven tegen je meerdere". (r. 22)
- c De meerdere heeft laatdunkend over Jo gesproken ("matrozenhoer").
- d Kranten en brochures over maatschappelijke misstanden.
- e Geert is geronseld toen hij nog heel jong was (en dus niet beter wist).
- f Geert moest vechten om de opstand in Atjeh neer te slaan. In de tijd waarin Heijermans' stuk speelt, was Nederland nog een koloniale macht.
- g Geef minimaal een argument waarom je het gedrag van Geert terecht vindt, of niet.
- h Om de sociale achtergrond van de personages aan te geven: volksmensen zonder opleiding.
- i "Die andere jongen van je, die Hengst as oudste gemonsterd ... verdomt 't!" (r. 11)
- j Bos ergert zich aan de (opstandige, niet onderdanige) toon van Geert.
- k Geert zegt dat hij aan boord "matroos" is (dus: werknemer van Bos), maar thuis is hij "schipper": dus thuis is hij de baas en heeft Bos niets over hem te zeggen.
- l Het schip is verzekerd, de bemanning niet.
- m De eigenaar van het schip, dus reder Bos.
- n "'t Is dwaas om zulke mallighede te denke – 't is je bestaan – en tegen je bestaan mag je niet in opstand komme." (r. 11-12)
- o Geef minimaal een argument voor je mening.
- p Nee, want ze is niet alleen op het toneel: de andere vrouwen luisteren naar haar verhaal.
- q "De vis wordt duur betaald", geeft aan dat veel vissers verdronken zijn. De vis die op de markt komt, heeft veel mensenlevens gekost.
- r Het schip is vergaan.
- s De bemanning is waarschijnlijk verdronken.
- t Om de uitkering door de verzekering te regelen.
- u Clementine maakt haar vader verwijten dat het schip niet zeewaardig was. Heeft ze gelijk? Bos is woedend. Hij heeft het schip verzekerd uit laten varen. Leg uit waarom jij Bos wel of niet schuldig vindt. Geef minimaal een argument.
- v Het is een tragisch stuk: het slot is voor Kniertje een desillusie en het stuk draait om een conflict.

- w** Het absurde toneel is vaak de uitbeelding van een situatie die niet verandert. Dat lijkt ook met het leven van de vissers het geval. Steeds weer verdrinken er mannen op zee.
- x** Je kunt zeggen dat het toneelstuk van Heijermans onder andere gaat over uitbuiting en arbeidsmisstanden. Bestaat dat nog? Is *Op hoop van zegen* nog actueel? Geef minimaal een argument.

Literatuur en film

A Leeropdrachten

- 1 Film is een massamedium omdat film vanwege financiële belangen voor een zo groot mogelijk publiek wordt gemaakt.
- 2 Bij een toneelvoorstelling zie je de acteurs in levende lijve, bij een film niet.
- 3 Geef minimaal een argument waarom toneel volgens jou wel/geen massamedium is.
- 4 Een speelfilm is een film waarin een verhaal wordt verteld.
- 5 Overeenkomsten: je legt verbanden tussen de gebeurtenissen en je leeft mee met de personages.
- 6 Een boekverfilming is een betekenistoekenning omdat de verfilming een bepaalde visie op het verhaal benadrukt.
- 7 De regisseur.
- 8 Een synopsis is in grote lijnen een beknopte weergave van het verhaal; een scenario is het complete verhaal.
- 9 Camerastandpunten staan in het script.
- 10 In een script staan de gebeurtenissen in de volgorde van het verhaal; in een draaiboek staan de gebeurtenissen in de volgorde waarin ze worden gefilmd.
- 11 Bij de montage wordt bepaald wat de precieze volgorde (en het effect!) van de filmbeelden na elkaar is.
- 12 Een camerastandpunt bepaalt hoe je een personage ziet, hoe je letterlijk tegen een personage aankijkt.
- 13 Neutraal perspectief, vogelperspectief en kikkerperspectief.
- 14 Totaalshot, medium shot en close-up.
- 15 Synchroon geluid is geluid dat hoort bij beelden die je ziet, je ziet de geluidsbron; bij off-screen zie je niet wat de bron van het geluid is.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Hella S. Haasse, *Oeroeg*

- a (1) "Zonder moeite kon ik me voorstellen, dat de boze geesten zich verscholen hielden, gereed tot de aanval." (r. 8-9); (2) "— had Satih niet verteld, dat het meer duizenden meters diep was, en dat er een reuzenslang in huisde" (r. 31-32); (3) "Is het waar dat Nènèh Kombèl kinderen opeet?" vroeg ik fluisterend" (r. 49-50). Deze drie citaten passen bij de kinderlijke angst voor niet bestaande sprookjesachtige of monsterachtige waterdieren.
- b De ik-figuur is bang dat een watermonster (een reuzenslang) mensen opeet. Dat is een kinderlijke voorstelling van de verdrinkingsdood door waterplanten: de planten 'vangen' een mens, zoals de reuzenslang een mens vangt.
- c Deppoh verdrinkt omdat hij vastraakt tussen de waterplanten.
- d Kies drie passages die volgens jou echt niet te verfilmen zijn. Wat voor passages zijn het? Waarom zijn ze niet te verfilmen?

Opdracht 2

Oeroeg (verfilming)

- a De leeservaring is de basis.
- b De belangstelling voor de historische achtergronden, de politieke acties.
- c De omvang van het boek moet terug worden gebracht tot een script van een film van ongeveer anderhalf uur en de geschreven tekst moet worden omgezet in beelden (en geluid).
- d (1) Verhaal indikken; (2) passages schrappen; (3) chronologie omgooien; (4) verhaallijn veranderen.

- e** (1) De ik-vertelinstantie is veranderd in een alwetende verteller (auctorale vertelinstantie); (2) de chronologie is veranderd; (3) de naamloze ik-figuur heeft een naam gekregen: Johan ten Berghe; (4) het boek heeft geen mening over de politionele acties, de verfilming duidelijk wel.
- f** De filmmaker Hans Hylkema heeft een duidelijke visie op de politionele acties, daarom is het verhaal van het boek voor de verfilming aangepast.

Literatuur, maker en maatschappij

A Leeropdrachten

- 1 (1) Gebruikmaken van autobiografisch materiaal; (2) onderwerp verzinnen of schrijven naar aanleiding van bepaalde gebeurtenissen; (3) putten uit culturele motieven; (4) bewust reageren op teksten van anderen.
- 2 Culturele motieven zijn onderwerpen die in teksten van verschillende schrijvers (uit verschillende tijden/culturen) voorkomen.
- 3 De literatuuropvatting is de mening over wat literatuur is of moet zijn.
- 4 Het mens- en wereldbeeld is de visie op de mens en de plaats van de mens in maatschappij en wereld.
- 5 Een literaire uitgeverij is een poortwachter, omdat de uitgeverij bepaalt welke boeken uitgegeven worden en welke niet.
- 6 Een bestseller is een boek waarvan in korte tijd tienduizend of meer exemplaren worden verkocht.
- 7 Er bestaat geen verband tussen de literaire kwaliteit en het aantal verkochte boeken.
- 8 De macht van de literaire kritiek is dat de kritiek bepaalt 'wat is' en wat niet.
- 9 (1) Samenvatting; (2) relatie met andere boeken van schrijver; (3) analyse; (4) waardeoordeel.
- 10 De P.C. Hooftprijs is een prijs voor een oeuvre, de AKO Literatuurprijs of Librisprijs voor een boek.
- 11 Lectuur betreft teksten die geen artistieke erkenning hebben gekregen, literatuur wel.
- 12 De literaire canon is de benaming voor boeken die in de maatschappij als belangrijk gelden.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Orpheus en Eurydike (mythe) en boekbespreking Ruud A.J. Kraaijeveld, *Harry Mulisch Twee vrouwen*

- a Het fragment staat in je Theorieboek. Daar staat dat Orfeus de goden verleidt met een rijmend gedicht over zijn verdriet (r. 3-5).
- b Sylvia moet je vergelijken met Eurydike: zij wordt in verband gebracht met de onderwereld, de ruimte waar, volgens de mythe zij "als een vluchtig droombeeld" moet blijven.
- c Het probleem van de dood: de mens is sterfelijk.
- d Het probleem van de dood is te overwinnen door de tijd te overwinnen.
- e De mythe is belangrijk omdat Orfeus Eurydike uit de onderwereld mag halen, dat wil zeggen terughalen uit de dood, de tijd als het ware teruggedraaien.
- f Geef minimaal een argument voor je mening over het wereldbeeld.

Opdracht 2

Tomas Lieske, *Mijn soevereine liefde*

- a Geef je oordeel en verwijst ter onderbouwing daarbij naar concrete passages uit het fragment.
- b Om de actualiteit van de laatste dag van augustus te benadrukken. Op die dag begint de verteller met vertellen.
- c De novelle kreeg recensies in belangrijke kranten en tijdschriften. Lieske is een bekroond schrijver. Kortom: het werk krijgt artistieke erkenning en dus wordt het tot de literatuur gerekend.
- d Vanheste spreekt van "meesterlijke novelle", "gouden vondst" en "hoogtepunt".
- e De samenvatting, de analyse en een duidelijk waardeoordeel.
- f "Waarheidsvinding is niet het doel van literatuur. Eerder: bestaande beelden ondergraven, de werkelijkheid meerduidig, geladen en mysterieus maken." (r 70-73)
- g Geef minimaal een argument waarom je eens/oneens met Vanheste bent.
- h Filips betrapt Marnix met Isabel Osorio en neemt Isabel van Marnix af.
- i Sleutelscène.

- j** Leg uit waarom de recensie van jouw keuze de beste is.
- k** Tijdens de Boekenweek is er extra belangstelling voor (nieuwe) boeken.

Literatuur van middeleeuwen tot en met zeventiende eeuw

A Leeropdrachten

- 1 De Nederlanden – zeventien gewesten; val van het West-Romeinse rijk – onrust in Europa; rooms-katholieke kerk – geestelijke letterkunde; islam – Mohammed; feodaliteit – trouw en dienst; eercultuur – aanzien en waardering; hoofsheid – beschaafd gedrag; regentenfamilies – Gouden Eeuw; handel – ontdekkingsreizen; mecenas – kunst in opdracht; perspectief – Renaissanceschilderkunst; Vitruvius – symmetrie en proportie; abele spelen – sotternie.
- 2 Onvrede over misstanden in de rooms-katholieke kerk en onvrede over macht van geestelijkheid in kerk en maatschappij.
- 3 De vereniging van de Nederlanden onder een vorst met onbeperkte macht en met een geloof.
- 4 Verzet tegen het absolutisme en verzet tegen de geloofsvervolgingen.
- 5 Bij symboliek staan personen, kleuren, getallen, verschijnselen of dingen voor iets anders, iets 'hogers'.
- 6 De marskramer stelt de berouwvolle zondaar voor en de hond een duivelse figuur.
- 7 De kleuren zwart en rood verwijzen naar de stad Amsterdam, goudgeel verwijst naar de overwinning. De personages stellen de triomferende stad Amsterdam voor.
- 8 Het publiek iets leren.
- 9 De les van Jan Steen is dat kinderen foutief gedrag van ouderen overnemen.
- 10 Een theocentrisch wereldbeeld is op God gericht; bij een antropocentrisch wereldbeeld staat de mens meer centraal.
- 11 Doel van de Renaissance is het doen herleven en navolgen van de klassieke Oudheid in kunst en literatuur.
- 12 In de Republiek werd kunst gemaakt voor burgers. De burgerij bepaalde vooral het culturele leven.
- 13 Adel, ridders en ridders in opleiding.
- 14 Een parodie is een tekst waarin een andere tekst bespot wordt. *Van den vos Reynaerde* is een parodie omdat de dieren in het verhaal mensen voorstellen. Het verhaal heeft overeenkomsten met een ridderroman, maar juist de ridderroman en de ridderlijke idealen worden door het foutieve gedrag van de dieren belachelijk gemaakt.
- 15 Een zangcultuur is niet alleen kenmerkend voor de zeventiende eeuw. Ook in de middeleeuwen was er een bloeiende zangcultuur.
- 16 Rederijkers waren dichters die vanaf de late middeleeuwen zich in verenigingsverband (rederijkerskamers) bezig hielden met literatuur.
- 17 De spiegel functie is dat het publiek als het ware een spiegel van gewenst en ongewenst gedrag wordt voorgehouden.
- 18 Tragedie: (1) vijf bedrijven; (2) ondergang van hooggeplaatste helden; (3) verheven taalgebruik; (4) onderwerpen uit Oudheid, bijbel of geschiedenis.
- 19 Komisch toneel: (1) spot met herkenbare typen en gedrag; (2) handelingen brengen les over; (3) personages zijn burgers of mensen uit lagere kringen.
- 20 In je samenvatting moeten de begrippen in de volgende volgorde voorkomen: abele spelen en sotternie, rederijkerskamers, Nederduytsche Academie, renaissancetoneel, Amsterdamse Schouwburg.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Karel ende Elegast

- a Er komt een duel tussen Elegast en Eggeric. Elegast wint en Eggeric wordt opgehangen.
- b Hij is de uitdager.

- c Bij een theocentrisch wereldbeeld staat God centraal. Je merkt dat in *Karel ende Elegast* aan de gebeden van Elegast en Karel. Karel bidt God dat Elegast mag winnen. Dat gebeurt.
- d Elegast maakt een kruisteken en bidt, Eggeric niet.
- e Ja, 'dienen' en 'trouw' zijn begrippen die horen bij de feodaliteit, maar ook in andere gebieden van het leven (bijvoorbeeld het geloof) worden gehanteerd.
- f "Dat het hem mocht dragen met ere" (r. 58); "Ik heb liever dat de mensen me daarom prijzen/Dan dat ik u, oneervol, neer zou slaan." (r. 97-98)
- g Aan het begin wordt verteld dat Eggeric bang voor de strop is. Uiteindelijk wordt hij toch aan een strop gehangen.
- h Geef minimaal een argument waarom je Elegast wel/geen held vindt. Wanneer is voor jou iemand een held?
- i Een mogelijk les kan zijn: trouw blijven aan God en je leenheer.

Opdracht 2

Lanceloet en het hert met de witte voet

- a Lancelot slaagt erin de zeven leeuwen die het hert bewaken te verslaan. Met behulp van het hondje verkrijgt hij het witte voetje van het hert. Hij vraagt hulp aan een anonieme passerende ridder, maar die slaat hem neer.
- b "Op mijn erewoord" (r. 3-4); "...als iemand die eer en roem wil gaan behalen." (r. 6-7); "hij zag heel goed in dat dat nodig was om zijn eer niet te verliezen." (r. 40-41); "Hij pleegde een schandeloze, eerloze daad." (r. 89).
- c "Luister: als u wilt horen hoe dat kwam..." (r. 29-30); "Luister nu wat Lancelot toen deed." (r. 62)
- d Geef een argument waarom jij denkt dat een middeleeuws publiek dit fragment wel/niet spannend vindt.
- e Geef een argument waarom jij het fragment wel/niet spannend vindt.
- f Mogelijke les: wees dapper en eervol.

Opdracht 3

Van den vos Reynaerde

- a "Aanvaard, o koning, naar goed recht / de groet van hem die u als knecht / de trouwste dienst bewezen heeft" (r. 1-3). Trouw en dienst zijn kernbegrippen uit het feodale jargon.
- b De naam Reynaert suggereert dat het karakter (de ziel of aard) rein of zuiver is: 'rein van aard'. Maar volgens de koning is dat bij Reynaert niet het geval. Reynaert heeft een slecht karakter: je reinste kwaad.
- c Vergelijk beide fragmenten en geef dan je mening. Let erop dat Reynaert tegen de koning verzwijgt hoe hij Bruun met mooie woorden misleid heeft en dat hij de houtblokken uit de boomstam heeft verwijderd.
- d De dieren stellen mensen voor (vergelijk 'edellieden'). Vandaar dat ze bijvoorbeeld als echte juristen in een rechtzaal kunnen argumenteren en oreren.
- e De verteller zegt tegen het publiek dat het van hem geen uitgebreid verslag hoeft te verwachten, want daartoe is de verteller niet in staat (r. 105-107).

Opdracht 4

Bredero "'s Nachts rusten meest de dieren"

- a De geliefde slaapt, de ik-figuur is wakker en zwerft 's nachts over straat.
- b "Ach lēlie, hoog verheven, / verheven in mijn geest" (r. 13-14); "Hoop van mijn leven" (r. 15); "jeugdig prinsesje / meesteres van mijn hart" (r. 37-38).
- c Dat de geliefde zegt van de ik-figuur te houden.
- d Hoop: regel 15, 19, 25. Klagen: regel 30, 33, ook klacht: 32.
- e De ik-figuur beklaagt zich erover dat de geliefde hem in onzekerheid laat, hij hoopt op haar liefde. Als zijn hoop uitkomt, hoeft hij niet meer te klagen.
- f Melodie: Vrolijke jongelingen.

Opdracht 5

P.C. Hooft en S. Coster, *Warenar*

- a *Warenar* is een Renaissancekomedie omdat het stuk gebaseerd is op een Romeins toneelstuk, de *Aulularia* van de Romeinse schrijver Plautus.
- b De Duytsche Academie is de Nederduytsche Academie, in 1617 opgericht door S. Coster, bedoeld om Renaissanceliteratuur te bevorderen.
- c Na de val van Antwerpen trokken veel mensen naar Holland. Amsterdam werd de belangrijkste handelsstad. Veel mensen hoopten daar werk te vinden.
- d Het publiek weet zo in grote lijnen wat het kan verwachten. Het stuk is zo beter te volgen.
- e “Sindsdien houdt hij hem als een ware nar verborgen” (r. 29). De naam betekent zoiets als echte nar, echte zot.
- f Ze is in verwachting, maar ze weet niet van wie.
- g De gierigheid.
- h Mogelijke les: wees niet gierig of vrekig, maar gul en mild.

Opdracht 6

Bredero, *Klucht van de molenaar*

- a Burgers.
- b Met Aaltje, de vrouw van zijn baas, de molenaar Slimme Piet.
- c Een hoorndrager is een bedrogen echtgenoot. Slimme Piet is de hoorndrager.
- d “Ik zal nooit meer de vrouw van een ander begeren.” (r. 562)
- e “Wat gij niet wilt dat u geschiedt / Doet dat ook aan een ander niet”.
- f “Wie aan hetzelfde euvel lijdt, kan van mijn ervaring leren” (r. 577).
- g De les: “Al ziet men de lui, men kent ze niet”. De les is vooral bedoeld voor vrouwen.
- h Wellustige mannen en onbeschaafd en ongewenst gedrag.
- i Leg uit waarom wel/niet.

Achttiende en negentiende eeuw

A Leeropdrachten

- 1 Gebroeders Grimm – volkssprookje; Thorbecke – grondwet; Aletta Jacobs – feminisme; realisme – weergave van eigentijdse werkelijkheid; impressionisme – weergave modern stedelijk leven; Vincent van Gogh – verlossende functie van kunst; Hieronijmus van Alphen – kinderliteratuur; zedenroman – briefvorm; Beweging van Tachtig – l'art pour l'art.
- 2 Politieke invloed en onafhankelijkheid.
- 3 Politiek: het nationalisme bevorderde streven naar eenwording. Cultureel: het nationalisme stimuleerde aandacht voor vaderlands verleden. Daardoor ging men liederen en verhalen verzamelen.
- 4 In een parlementaire democratie moeten de ministers verantwoording afleggen tegenover de Staten-Generaal.
- 5 Bevrijding van Napoleon en afscheiding van België.
- 6 De modernisering leidde tot ontkerkelijking en als reactie daarop de verzuiling waarbij bepaalde groepen versterking van het geloof nastreefden.
- 7 Het vrijmaken van traditionele visies en belangen door het zelfstandig en kritisch denken (de ratio).
- 8 Bij onderwijs en opvoeding stond het verspreiden van kennis om mensen tot zelfstandige en kritische burgers te maken, centraal. Dat is precies wat de Verlichting wilde.
- 9 Les: drankmisbruik en dronkenschap zijn gevaarlijk voor het zelfstandig en kritisch denken.
- 10 (1) Expressie van eigen gevoelens; (2) breuk met regels in de kunst door vrijheidsdrang; (3) onvrede met de omringende werkelijkheid; (4) romantische verbeelding; (5) engagement.
- 11 (1) Het verleden; (2) natuurbeleving; (3) tragische liefde; (4) dood; (5) vriendschap; (6) het hogere en bovennatuurlijke.
- 12 Literatuur moest niet langer een les bevatten. Literatuur heeft geen belerende of opvoedkundige bedoeling meer.
- 13 In negentiende eeuw ontstond er aandacht voor het verleden. Een historische roman speelt juist in dat verleden.
- 14 Humor (zelfspot) was en is een goed middel tegen gevoeligheid en onvrede. Humor maakte het mogelijk met de romantische kloof tussen ideaal en werkelijkheid om te gaan.
- 15 De Tachtigers: (1) afzetten tegen voorgangers; (2) l'art pour l'art: kunst/literatuur niet herleidbaar tot wijze les; (3) nadruk op stemming en emotie; (4) individuele expressie van de individueelste emotie.
- 16 Belerend realisme is niet objectief, het naturalisme wil dat wel zijn.
- 17 Determinisme: het leven van de mens wordt bepaald door factoren buiten de mens. Determinerende factoren zijn: erfelijkheid, woon- en leefomstandigheden en tijd.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Hieronijmus van Alphen, "De kinderliefde"

- a In de Verlichting werden opvoeding en onderwijs erg belangrijk gevonden. Daarom ging men speciaal voor kinderen schrijven.
- b Gehoorzaamheid en de ouder – kindrelatie.
- c De vader vermaakt het kind (met spel bijvoorbeeld) en leert het van alles.
- d In regel 11 staat dat de vader soms slaat ("kastijdt"). Blijkbaar was dat toen nog gewoon.
- e De kinderliefde houdt in dat het kind niet ongehoorzaam wil zijn omdat het de vader niet verdrietig wil maken.
- f Geef minimaal een argument voor je mening.

Opdracht 2

Piet Paaltjens, "C"

- a Het gedicht is de expressie van individuele gevoelens van de ik-figuur en van onvrede met de werkelijkheid en daardoor lijden/melancholie.
- b De ongelukkige liefde en vriendschap.
- c "Slechts harten van ijs en van steen" (vs. 4) en "Zoo haatte (zong/zweeg) er op aarde nooit een." (vs. 8, 12, 16)
- d Geef minimaal een argument voor je mening.
- e Wat spreekt het meest aan? Geef minimaal een argument voor je mening.

Opdracht 3

Multatuli, *Max Havelaar*

- a Multatuli wilde dat er een eind zou komen aan de misstanden door het koloniale systeem en hij wilde zijn eigen daden rechtvaardigen.
- b "Voordat ik verder ga, moet ik u zeggen dat de jonge Stern is aangekomen." (r. 1-2) en "U zult begrijpen, lezer, met iemand van doen te hebben die weet wat er in de wereld omgaat." (r. 20-22)
- c Droogstoppel hoopt op die manier de lezer te overtuigen van zijn visie.
- d "U zult begrijpen, lezer, met iemand van doen te hebben die weet wat er in de wereld omgaat." (r. 20-22) en "Het spreekt voor zich dat ik eerst informatie zou inwinnen over eerlijkheid, geloof en fatsoen, want ik neem niemand aan op kantoor voordat ik daarvan zeker ben." (r. 54-57)
- e Geef minimaal een argument waarom je Droogstoppel wel/niet oprecht en fatsoenlijk vindt. Welke passages wijzen erop dat hij niet meent wat hij schrijft?
- f Droogstoppel vindt de dichtregel over 'de moederlijke schoot' onbehoorlijk. Waarom heeft Droogstoppel wel/niet gelijk?
- g Droogstoppel is handelaar in koffie en in het pak van Sjaalman treft hij stukken aan over koffie.
- h Het kastekort is ontstaan omdat Havelaar een poging tot opstand heeft voorkomen.
- i Havelaar zegt zelf dat hij handelde vanuit een naïeve veronderstelling, zo iets is typerend voor een 'dromer'.
- j Havelaar had een conflict met zijn generaal, een superieur. Havelaar zou de generaal in Natal gedwarsboomd hebben. De generaal wilde blijkbaar een ander optreden in Natal.
- k Hij heeft de Natalse rekeningen in orde gemaakt. Een ander zou dat niet gedaan hebben, zegt hij.
- l Geef minimaal een argument voor je voorkeur voor Droogstoppel of Havelaar.

Opdracht 4

Herman Gorter, "Het strand was stil en bleek" en "Hè ik wou jij was de lucht"

- a De ik-figuur en een vrouw (de geliefde) zitten op het strand.
- b Het geluid van de wind.
- c Het gezicht van de vrouw is (door de zon, de wind?) rood.
- d Er is geen les of moraal.
- e Bij de Tachtigers ligt de nadruk op de individuele expressie van de emoties. Dit gedicht is daar een voorbeeld van.
- f In welke stemming verkeert de ik-figuur: geluk, verbazing, verwondering, verwarring? Probeer in het gedicht aanknopingspunten te vinden voor de stemming.
- g De ik-figuur verlangt naar (het lichaam van) de geliefde (de jij-figuur).
- h De ik-figuur wil de jij-figuur kunnen inademen en er door heen gaan, met andere woorden: een met de jij-figuur worden.
- i De schouders en borst van de jij-figuur.
- j De ik-figuur verlangt naar de jij-figuur.
- k Probeer in het gedicht aanknopingspunten voor het gevoel of de stemming te vinden.
- l Welk gedicht spreekt het meest aan? Geef minimaal een argument.

Opdracht 5

Frederik van Eeden, *De kleine Johannes*

- a Cultuursprookje.
- b De verteller spreekt de lezer toe.
- c De verteller verwacht dat de lezer meegaat in de verbeelding en fantasie van het verhaal.
- d (1) Voorbij de wolken vliegen; (2) een huisdier (Presto de hond) meer vertrouwen dan een ouder; (3) het zien van figuren in het behang.
- e Leg uit wat wel/niet herkenbaar is. Waarom?
- f Wat wordt bedoeld met het verschil tussen schoolkameraden en vrienden? Waarom wel/niet herkenbaar?
- g Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 6

Marcellus Emants, *Een nagelaten bekentenis*

- a Hij heeft zijn vrouw vermoord.
- b “Sluit ik mijn ogen en leef ik mijn leven nog eenmaal in gedachten door, dan is 't me volkomen duidelijk, hoe ik allengs zover ben gekomen.” (r. 50-52)
- c “Duidelijker herinner ik mij het gevoel van iets kleins, iets zwaks, iets nietigs te zijn, verlaten en verloren in een vijandige bende” (r. 77-79).
- d Wat kan herkenbaar zijn voor de lezer van nu? Geef een argument waarom wel/niet herkenbaar.
- e De woon- en leefomstandigheden.
- f Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Twintigste eeuw: van 1900 tot 1940

A Leeropdrachten

- 1 Expressionisme – Der Blaue Reiter; dadaïsme – ontgoocheling; Nieuwe Beelding – abstractie; publieksschrijvers – bestsellers; middengroepen en vrouwen – nieuw lezerspubliek; H. Marsman – geconcentreerde vorm; neoromantiek – verlangen; nieuwe dichtkunst – autonomie.
- 2 De nawerking was ontredde en twijfel aan de beschaving.
- 3 (1) Orde en tucht; (2) antidemocratisch; (3) onderdrukking van het individu.
- 4 Hitler werd in 1933 gekozen tot kanselier. Daarna werd hij ook president.
- 5 Algemeen mannenkiesrecht en gelijkstelling openbaar en bijzonder onderwijs.
- 6 Bij montage worden bij elkaar passende beelden aan elkaar gevoegd; bij collage worden verschillende en diverse beelden als willekeurig bij elkaar geplaatst.
- 7 Shockeffect bij publiek bewerkstelligen.
- 8 De ruiter stelt de bevrijder van het materialisme voor.
- 9 Bij een autonoom taalbouwsel is de tekst geen uitdrukking (expressie) van een individueel en persoonlijk gevoel.
- 10 De gedichten van Slauerhoff zijn de expressie van een persoonlijk gevoel, dat geldt ook voor “De vrouw aan het venster”. De vrouw aan het venster kun je opvatten als een ‘uitbeelding’ van Slauerhoffs gevoel van eenzaamheid en isolement.
- 11 Vitalisme is de verheerlijking van het leven.
- 12 Psychologische roman: nadruk op drijfveren van de personages; veel aandacht voor gedrag, gevoelens en verlangens.
- 13 De film was nieuw en werd gemaakt met nieuwe technieken. Technieken als de montage werden in de ‘nieuwe romans’ toegepast.
- 14 *Forum* benadrukte het individualisme en de levenshouding van de schrijver. Het werk van Slauerhoff is duidelijk de expressie van een individualistische levenshouding.
- 15 Fascisme en nationaal-socialisme leidden er toe dat kunstenaars en schrijvers meer maatschappelijke betrokkenheid (moesten) tonen, dus engagement.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Johan Fabricius, *Leeuwen hongeren in Napels*

- a Met voedsel, stro en zaagsel en geld.
- b Duce.
- c De bevolking is enthousiast. Door de komst van Mussolini vergeet de bevolking het circus weer.
- d De bevolking reageert enthousiast, de verteller typeert Mussolini als “de grote Romein”. Is dat bewonderend of een algemene typering?
- e Nee.
- f De roman is niet moeilijk en is vlot geschreven. De verteller maakt het de lezer niet lastig. Geen literaire experimenten en vernieuwing.

Opdracht 2

J.J. Slauerhoff, “Uit het leven van Po Tsju I”

- a Vind jij Po Tsju I eenzaam? Heeft hij veel vrienden, een partner, wordt hij geholpen en begrepen? Zoek passages in de tekst die jouw mening ondersteunen.
- b (1) De koopman eist geld omdat een meisje in een vreugdehuis een lied van Po kan zingen; (2) de boerin vindt hem een leugenaar; (3) de aanklager gebruikt een gedicht van Po om hem van de dood van zijn vrouw te beschuldigen.
- c Het hof staat voor het starre, geordende leven; de natuur staat voor vrijheid. Po ontvlucht graag het hof.
- d “Hoe spoedig was zijn verlangen naar landleven niet bevredigd!” (r. 92-93)

- e Naar het landleven, dus de vrijheid van niet aan het geordende hof zijn.
- f Waarom wordt Po veroordeeld? Is dat terecht? Waarom wel/niet?
- g Waarschijnlijk dat Po dichter blijft.
- h Onderbouw je oordeel met verwijzingen naar de inhoud en de stijl van het verhaal.

Opdracht 3

Paul van Ostaijen, "Alpejagerslied" en H. Marsman, "Lex barbarorum"

- a "Alpejagerslied" bestaat uit herhalingen en variaties zonder dat er duidelijk sprake is van individuele en persoonlijke expressie of visie. Bij "Lex barbarorum" is die persoonlijke expressie en visie wel duidelijk: de ik-figuur wil niet zwak zijn, maar leven.
- b Het vitalisme is de verheerlijking van het leven. De ik-figuur die niet zwak wil zijn erkent alleen de wet van het leven.
- c Degenen die vanwege verdriet wegwijnen "verraden" het leven; de ik-figuur wil het leven omarmen, niet verraden en wil daarom dat een "zwarte zieke plek" verwijderd wordt.
- d Welk gedicht kies je? Geef minimaal een reden voor je keuze.

Opdracht 4

Martinus Nijhoff, "Het tuinfeest"

- a Sonnet.
- b De "eenzelvige rebellen" zitten aan een tafel op een grasveld met bomen. Er is uitzicht op een vijver.
- c Ze ontveinzen het in hen mijmerende gedicht.
- d De sterren weerspiegelen in het water van de vijver waarop wordt gevaren.
- e Een lezing die bij de tekst blijft is: de figuren die met "zij" worden aangeduid kussen elkaar, niet om liefde, maar om de momenten en de gevoelens tussen de kussen.
- f De uitspraak lijkt zeker van toepassing. Bijvoorbeeld: Wat gebeurt er precies? Wie zijn de "eenzelvige rebellen"? Wat is het "mijmerend gedicht"? En wie zijn de "zij"? "Het tuinfeest" blijkt een meerduidelijk en raadselachtig gedicht.
- g Geef minimaal een argument voor je visie op "Alpejagerslied" en "Lex barbarorum".
- h Er is sprake van een "wij" en een "zij". De "wij" doen (nog) niet mee aan de activiteiten van de "zij". De "wij" willen het kortstondige geluk niet verbreken. De levenshouding lijkt die van een zich afzijdig houdende goede waarnemer van eigen en andermans drijfveren en gevoelens.
- i Welke stemming roept dit gedicht bij jou op? Waarom? Door welke gebeurtenissen of formuleringen?

Opdracht 5

F. Bordewijk, *Bint*

- a De windvlaag.
- b Tucht, macht en vrees.
- c Bint wil modern zijn omdat hij de mensen van zijn tijd "te bandeloos" vindt, de mensen zijn te "verwilderd".
- d Het systeem van tucht is een oud beproefd systeem, een systeem van alle strenggeleide naties uit de geschiedenis. Bint wil dat nu "als nieuw" weer toepassen.
- e "Er was een neiging tot losbandigheid, maar nooit een neiging tot verzet, collectief." (r. 64-66)
- f De leerlingen die kritisch waren, zijn verwijderd.
- g (1) Korte hoofdstukjes na elkaar gemonteerd; (2) hedendaags onderwerp; (3) geen ik-vorm; (4) geen gepsychologiseer.
- h Wat is Bints visie precies? Ben je het met Bint eens? Waarom wel/niet?
- i Bint gaat over tucht en over totalitaire staten. Zijn er nu nog totalitaire staten? Hoe kijken wij tegen tucht aan? Wat bedoelen wij met dat begrip? Kan het onderwerp van *Bint* nog voor onze tijd gelden, of niet? Waarom wel/niet?

Opdracht 6

Willem Elsschot, *Kaas*

- a** Niet erg daadkrachtig. Eigenlijk is hij tamelijk bang. Hij durft geen winkel in te gaan zonder iets te kopen en geen café zonder iets te drinken.
- b** Laarmans spreekt nog in de wij-vorm over zijn oude collega's. Daar spreekt (wellicht) nog een soort terugverlangen uit.
- c** Laarmans lijkt weinig zelfkennis te hebben. Hij denkt aanzien en prestige te hebben. De vraag is of dat juist gezien is.
- d** Laarmans liegt om niet af te gaan. Hij wil doen voorkomen alsof hij – als de anderen – een groot en belangrijk zakenman is. Hij is slechts een eenvoudig beginnend handelaar in kaas.
- e** Baseer je antwoord op de indruk die je van Laarmans in het fragment hebt gekregen.
- f** Vooral psychologische roman is van toepassing.
- g** Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Twintigste eeuw: de jaren vijftig en zestig

A Leeropdrachten

- 1 Na de Tweede Wereldoorlog kwam er een einde aan de Europese koloniale overheersing. De voormalige koloniën werden onafhankelijke staten. Dit wordt het dekolonisatieproces genoemd.
- 2 Restauratie is het streven naar het herstel van vooroorlogse verhoudingen.
- 3 Leg uit waarom wel/niet. Geef minimaal een argument.
- 4 Jongeren verzetten zich tegen de heersende burgerlijke braafheid. Daarbij hoorde een eigen levensstijl. Onderdeel van die levensstijl werd de popmuziek die de jongeren een uitlaatklep bood/biedt. Jongeren herkennen zich in en identificeren zich met de muziek en muzikanten.
- 5 Cobraschilderkunst: (1) spontaan/improviserend/direct; (2) felle kleuren; (3) belangstelling voor kindertekeningen en niet-westerse kunst; (4) sprookjesachtige figuren; (5) persoonlijk.
- 6 Bacon schilderde de eenzame, lichamelijk kwetsbare naoorlogse mens; Cobraschilders schilderden sprookjesachtige figuren.
- 7 Onderwerpen van popart als consumptiegoederen, reclames en coca cola zijn typerend voor de consumptiemaatschappij.
- 8 De naoorlogse schrijvers verzetten zich tegen de restauratie.
- 9 In veel literaire teksten komen traumatische onderwerpen uit de oorlog aan bod, zoals jodenvervolging, kampervaringen of het verzet. Deze onderwerpen worden verwoord, benoemd en kunnen daardoor besproken en verwerkt worden. Dit geldt voor schrijvers en lezers.
- 10 De Koude Oorlog leidde tot gevoelens van pessimisme en angst. Pessimisme en angst zijn kenmerkend voor het wereldbeeld zoals dat in het naoorlogse proza naar voren komt.
- 11 Naoorlogs proza: (1) pessimisme; (2) eenzaamheid en angst; (3) meerdere vertellers; (4) taboeonderwerpen; (5) chaos; (6) ontbrekend moreel besef; (7) antiheld; (8) oorlog als decor.
- 12 De Vijftigers geloven in de dichterlijke, beeldende kracht van de taal; de neorealisten streven juist naar zakelijk verwoorden van waarnemingen.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

Willem Frederik Hermans, *De donkere kamer van Damokles*

- a Osewoudt (schuilnaam Van Druten) heeft telefonisch contact met Dorbeck over een opdracht. Daarna lukt het Osewoudt niet meer met Dorbeck in contact te komen. Osewoudt vraagt zich af hoe dat mogelijk is.
- b De kritische beeldvorming blijkt uit het feit dat Elly verraden is. Er is blijkbaar verraad binnen het verzet.
- c Waarom slaagt Osewoudt er niet in voor de tweede keer telefonisch contact met Dorbeck te leggen? Hoe kan een nummer niet aangesloten zijn dat hij eerst gebeld heeft? Heeft Osewoudt zich vergist? Waarom weet hij het goede nummer niet meer? Voor jou als lezer is niet met zekerheid uit te maken wat er precies aan de hand is. De verhaalwerkelijkheid blijkt onduidelijk, een chaos.
- d Een antiheld kan geen richting geven aan zijn eigen leven. Vind jij die typering bij dit fragment van toepassing op Osewoudt? Waarom wel/niet?
- e Waarom ben je wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 2

Willem Frederik Hermans, "De kat Kilo"

- a De kat wordt steeds groter en reusachtiger, het kind wordt steeds kleiner.
- b Tweemaal: ze laten hem alleen achter in het huis en als de ik-figuur later Kilo ziet, vertrekt hij zonder Kilo mee te nemen. Kilo wordt dus weer alleen gelaten.
- c Waarschijnlijk omdat Kilo de bewoners heeft opgegeten.
- d "Ik kon er tegen niemand over spreken, niemand zou het ooit mogen weten." (r. 108-109)

- e Wie vind jij het meest eenzaam? Kilo wordt in de steek gelaten; de ik-figuur kan niet over Kilo spreken. Wat vind jij erger? Waarom?
- f "Ik vroeg mijn vrouw er op te letten, als zij ergens een jong poesje vond, dat het van de grote soort zou zijn, anderhalf maal de normale huiskat" (r. 11-13) en "Ik bezat de grootste kat ter wereld" (r. 106-107).
- g Bacon schildert een eenzaam, geïsoleerd kind. Past dit bij de situatie van Kilo? Waarom wel/niet?

Opdracht 3

Louis Paul Boon, *Mijn kleine oorlog*

- a Na de oorlog vrezen de mensen een nieuwe oorlog. Vijftien jaar na de oorlog ziet de ik-figuur een vrouw die vroeger bij hen thuis als hulpje in de huishouding werkzaam was.
- b Er was zoveel angst omdat er een permanente rivaliteit was tussen het Westen onder aanvoering van de Verenigde Staten en het Oosten, aangevoerd door de Sovjet-Unie. Er waren talloze conflicten en beide grootmachten beschikten over atoomwapens. Dat zorgde voor dreiging en angst.
- c Waarschijnlijk moet je "schop de mensen" (r. 17) niet letterlijk nemen. De bedoeling zou kunnen zijn dat je (dat de schrijver?) de mensen er met heel veel nadruk op moet wijzen dat ze gewetensvol leven.
- d De ik-figuur heeft zorgen ('muizenissen') en twijfelt aan de toekomst ("Toekomst of zoiets").
- e Een oorlogskind is een kind dat in de oorlog geleerd heeft te overleven.
- f Het oorlogskind wist hoe te overleven in de oorlog en zorgde voor brood, boter en kolen.
- g De volwassen man was verliefd op het meisje van amper twaalf jaar. Het taboeonderwerp is pedofilie.

Opdracht 4

Jan Wolkers, *Turks fruit*

- a Sekreet.
- b Olga heeft een tumor in haar hoofd.
- c De beschrijving van een terminale zieke.
- d Wat is een antiheld? Waarom is de ik-figuur wel /niet een antiheld? Geef minimaal een argument voor je visie.
- e Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 5

Remco Campert, "When we were very young"

- a De ik-figuur speelde tussen de overblijfselen van neergeschoten bommenwerpers. Later is er nog steeds verwarring.
- b De verkoolde en verroeste brokken van neergeschoten bommenwerpers worden als onheilstekens beschouwd.
- c Spinnen hebben waarschijnlijk in het stuur van de bommenwerper een web gesponnen. De ik-figuur speelt met het stuur van een bommenwerper waardoor het web kapot gaat.
- d De ik-figuur is verward omdat de ik-figuur niet begrijpt wat er gebeurd is, hij heeft het juiste spoor (tot begrip, inzicht) nog niet gevonden.
- e Raadselachtig is wat met "sleepteen" wordt bedoeld. Is het een zetfout? Ook blijft onduidelijk wat de ik-figuur precies zoekt.
- f De ik-figuur die ouder is geworden herinnert zich de verwarring en dat hij niet begreep wat er gebeurde.
- g Het gedicht gaat over de psychologische doorwerking van oorlogsherinneringen. De ik-figuur heeft in de oorlog in wrakstukken van bommenwerpers gespeeld. Die herinneringen leiden tot verwarring.
- h "We" duidt erop dat het niet zozeer om een individuele ervaring gaat, maar om de ervaringen van een grotere groep: zij die in hun jeugd de oorlog hebben meegemaakt.
- i Normaal gesproken is de jeugdperiode een onbekommerde, probleemloze tijd. Daarvan is hier geen sprake. Dat kun je ironisch noemen, maar vooral wrang.

Opdracht 6

J. Bernlef, "Opdracht"

- a** Hoe zit het gedicht in elkaar? Waarom? Wat is het effect van het gedicht op jou als lezer? Probeer de betekenis te baseren op hoe het gedicht in elkaar zit en het effect daarvan.
- b** De eerste regel van iedere strofe suggereert dat er iets ernstigs (gewelddadigs) kan gebeuren. De tweede regel doorbreekt die verwachting met een beschrijving van iets alledaags.
- c** Alledaagse zaken als je scheren, de lunch klaarmaken, koken, in bad gaan of je broek ophouden worden opeens 'bijzonder' als onderwerp van een gedicht.
- d** Het neorealisme wil zakelijk verwoorden wat is waargenomen. Die typering past goed bij "Opdracht".
- e** De opdracht uit de titel kan slaan op wat de lezer moet doen, wat het gedicht is of moet doen of op de taak van de dichter. Het is de opdracht van de dichter de lezer het bijzondere of verrassende van het alledaagse te tonen.
- f** Geef minimaal een argument voor je keuze.

Twintigste en eenentwintigste eeuw: de jaren zeventig tot heden

A Leeropdrachten

- 1 Einde Koude Oorlog – val Berlijnse Muur; euro – Europese Unie; landart – natuur en ecologie; ik-tijdperk – autobiografisch materiaal; engagement – actuele problemen als onderwerp.
- 2 *Het recht op terugkeer* van Leon de Winter.
- 3 Migratie is een van de oorzaken van globalisering.
- 4 Globalisering: (1) mobiliteitstoename; (2) migratie; (3) nieuwe media; (4) wereldhandel; (5) vervagen van grenzen.
- 5 Het ik-tijdperk is de aanduiding voor het verschijnsel dat mensen voornamelijk met hun eigen, persoonlijke en individuele zaken bezig zijn, zoals hun identiteit, relaties, zelfontplooiing enzovoort.
- 6 Zowel in kunst als literatuur zijn er talloze ontwikkelingen, maar er is geen overheersende stroming, stijl of medium.
- 7 Een performance is een kunstwerk: een soort voorstelling vanuit een vooropgezet plan.
- 8 In het ik-tijdperk is men geïnteresseerd in innerlijke, psychologische ontwikkelingen. In een psychologische roman staan dergelijke ontwikkelingen centraal.
- 9 De term verbeelding duidt erop dat de werkelijkheid niet direct kenbaar is. De werkelijkheid is te kennen als een reconstructie van samenhangende herinneringen, gedachten en invallen.
- 10 *De zwarte met het witte hart* gaat onder andere over migratie en discriminatie. Deze onderwerpen horen ook bij de multiculturele maatschappij.
- 11 Postkoloniale literatuur is literatuur over de verwerking van de koloniale periode en dekolonisatie.
- 12 Eerherstel van traditionele gedichtvormen.

B Leesopdrachten

Opdracht 1

J. Bernlef, *Hersenschimmen*

- a “Ik geef het halverwege op, kan aan niets anders denken dan aan verdwenen herinneringen...” (r. 1-4) en “Herinneringen kunnen soms tijdelijk onbereikbaar zijn, net als woorden...” (r. 6-7).
- b De ik-figuur geeft de schuld aan de winter.
- c Waarom vind jij de verklaring wel/niet aannemelijk? Geef een argument op basis van de inhoud van de tekst.
- d “Ja, dat was natuurlijk wel vreemd, dat ik aangekleed was.” (r. 38-39)
- e Baseer je voor je antwoord op gegevens uit het verhaal. Wat is er met de ik-figuur volgens jou aan de hand?
- f Maarten wordt dement.
- g Maarten vereenzaamt door zijn dementie; maar ook Vera vereenzaamt omdat ze uiteindelijk het contact met haar echtgenoot zal verliezen.
- h *Hersenschimmen* is geen realistische verslag over dementie. Als lezer kom je erachter wat er aan de hand is door verbanden te leggen tussen de herinneringen, gedachten en invallen. Als lezer maak je een reconstructie van wat er met Maarten aan de hand is.
- i Kies een woord dat volgens jou van toepassing is.
- j Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 2

Willem Jan Otten, *Specht en zoon*

- a Het schilderij (het beschilderde doek) vertelt het verhaal.
- b De ik-figuur wordt verbrand.

- c Eerst wordt verteld dat de ik-figuur verbrand wordt (dood), daarna wordt verteld hoe de ik-figuur als rol in de “voortijd” in de winkel hangt, een periode die de ik-figuur vergelijkt met de fase van een eikel voor een mens. Met andere woorden: hij moet nog verwekt worden. Als de ik-figuur als doek verkocht wordt en beschilderd, bestaat de ik-figuur (leven).
- d Verbeelding: de nadruk ligt niet op een realistische beschrijving (een schildersdoek kan niet vertellen), maar op de samenhangende herinneringen, gedachten en invallen waardoor je als lezer het verhaal van de schilder en het doek leert kennen.
- e Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 3

Renate Dorrestein, “Portret van de zee als vieze oude man”

- a Voorbeelden van woordkeus: lekkere stoten, grietjes, chicks, oud wijf, middelbare mutsen, fleptieten enzovoort.
- b Wat is vrouwonvriendelijk of seksistisch taalgebruik volgens jou? Wat vind je van het taalgebruik van de zee? Waarom wel/niet vrouwonvriendelijk of seksistisch?
- c Een golf.
- d Paren.
- e Wat is de kritiek van de zee precies? De kritiek is dat oudere vrouwen op het strand en in zee hun gewone kleren niet dragen. Is de kritiek terecht? Waarom wel/niet?
- f De invloed van TMF of MTV op hoe jonge meisjes eruit zien.
- g Bekijk de foto van Dijkstra goed. Is het meisje een ‘dun ding’? Waarom past deze foto wel/niet bij de visie van de zee, volgens jou?
- h Het feminisme stelt onder andere rolpatronen ter discussie. De zee in het verhaal zit nog helemaal in de traditionele mannenrol, herkenbaar aan de vrouwonvriendelijke manier waarop de zee over vrouwen spreekt. Deze rol wordt geparodieerd en daardoor belachelijk gemaakt.

Opdracht 4

Joost Zwagerman, *De buitenvrouw*

- a De opmerking van Theo, “Zwarten op tv. Alles in dit land gaat wel naar de verdommenis, hè?” (r. 35-36), kun je als pesterijtje opvatten. Het lijkt erop dat Theo zit te stoken.
- b Waarom heeft de schoonvader wel/niet gelijk? Let erop dat Theo zaken opnoemt, die de schoonvader (in dit fragment) niet gezegd heeft.
- c Bert Houtman vertelt dat hij voor zijn werk zonder problemen bij Surinaamse en Turkse gezinnen op bezoek ging.
- d Houtman zegt onder andere “die zwarten”, “rare vette koek” en “bruine joekeloeres” Is dit kwetsend en discriminerend? Waarom wel/niet?
- e De multiculturele maatschappij is ontstaan door de komst van gastarbeiders, immigranten, asielzoekers en vluchtelingen. Dat zijn vaak mensen met een andere huidskleur en/of geloof. Het gesprek uit *De buitenvrouw* komt juist op gang doordat een Hindoestaan aan een spelletje op tv meedoet.
- f “...te luisteren naar ... zo denken wij over jullie” (r. 165-170).
- g Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 5

Robert Vuijsje, *Alleen maar nette mensen*

- a Voor Hollanders zijn alle allochtonen hetzelfde. De allochtonen kijken op andere allochtonen neer.
- b De Hollanders.
- c Kies een woord dat jij van toepassing vindt. Waarom is dat woord van toepassing? Je kunt ook een woord kiezen dat niet in de vraag genoemd is, maar dat volgens jou van toepassing is.
- d Waarom wel/niet?
- e David heeft donkere huid en ogen. Hij ziet eruit als een Arabier.
- f Hoe anderen op David reageren wordt bepaald door zijn uiterlijk. Vind je dat een vorm van vooroordeel of discriminatie? Waarom wel/niet?
- g Dat anderen die hem niet kennen, hem als Marokkaan beschouwen.
- h Een (blanke) Nederlander.

- i David denkt dat je aan de naam kunt zien tot welke groep je behoort. De ene groep vindt hij goed, de andere niet.

Opdracht 6

H.H. ter Balkt, "Steentijd"

- a "Steentijd" heeft veertien regels, zoals een sonnet (een traditionele gedichtvorm). Maar eindrijm en een wending ontbreken. Je zou kunnen zeggen dat "Steentijd" een 'gemoderniseerd sonnet' is.
- b Zoek eventueel op wat een idylle is (zie Theorieboek p. 156, gedicht van Rawie). Welke gegevens uit het gedicht van Ter Balkt passen bij een idylle? Waarom?
- c Archeologische vondsten: vuistbijltje, priemvormige werktuigen, harpoen, tranchetbijlen, houten beeldje, vlechtwerk, maalstenen.
- d Eland, beer en ever.
- e Hond, runderen, geiten.
- f "grijns van de navolger en / verduisteraar, hier altijd inheems" (vs. 11-12). Er wordt mee gesuggereerd dat onbetrouwbare figuren die zaken verduisteren in Nederland hebben geleefd en nog leven.
- g Welk gedicht spreekt je aan? Waarom? Wat is belangrijk: inhoud, vorm of beide?

Opdracht 7

Rascha Peper, *Dooi*

- a Ruben verbrandt huisvuil en gaat daarna weer vertalen. 's Middags krijgt hij bezoek van een schaatster.
- b Realisme en psychologie. Er is een herkenbare beschrijving van de werkelijkheid en de nadruk ligt op de psychologische beschrijving van Ruben.
- c Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 8

Tommy Wieringa, *Joe Speedboot*

- a Fransje weet dat Joe een bom heeft laten ontploffen en hij weet dat de vader van Joe door een ongeluk om het leven gekomen is.
- b Joe weet dat Fransje uit het gezin Hermans komt en dat over hem verteld wordt dat Maria aan hem een wonder heeft begaan.
- c Een vrachtauto is een woonhuis binnen gereden en daarbij is Joe's vader, die in de vrachtwagen zat, om het leven gekomen.
- d De komst van Joe in Lomark (het dorp) was onverwacht en spectaculair.
- e In dit fragment uit *Joe Speedboot* ligt vooral de nadruk op realisme (de broers hebben Fransje 'geparkeerd', de ontmoeting met Joe) en de waarnemingen en gedachten van Fransje (psychologie).
- f Waarom wel/niet nieuwsgierig?

Opdracht 9

Herman Koch, *Het diner*

- a De jongens Michel en Rick gooien een bureaulamp, vuilniszakken en een jerrycan naar een dakloze vrouw in een pinhokje.
- b Bij welke beelden hoort de lachband? Wat vind je van een lachband onder dergelijke beelden? Waarom? Geef minimaal een argument.
- c Paul antwoordt 'onwetendheid' omdat hij dan niet geweten zou hebben dat de jongens terugkeerden om te filmen.
- d Paul ziet hoe Michel en Rick met dodelijke afloop een dakloze vrouw molesteren en hoe ze terugkeren om de gevolgen van hun daden te filmen.
- e Dan is er geen direct bewijs dat Michel bij de zaak betrokken is. Rick en Michel zijn op het filmpje te horen. Hun schoenen zijn te zien. Dat filmpje is het bewijs van hun actie.
- f Wanneer vind je een boek spannend? Waarom lijkt jou *Het diner* wel/niet spannend?
- g De nadruk ligt op de gedachten van Paul (psychologie) met een herkenbare beschrijving van zinloos geweld (realisme).